

Internaat of pleeggezin 200 jaar discussie

stadsbibliotheek
haarlem 1982

07905

323
inte

opstellen onder redactie van
B.Kruihof T.Mous Ph.Veerman

De weezenzorg in de 19e en 20e eeuw

Dr. D. Q. R. Mulock Houwer

a. De weeshuizen in de 19e eeuw

Van de roemrijke periode van onze weeshuizen, die in de 17e eeuw August Hermann Francke naar Amsterdam bracht, waar hij o.a. ideeën opdeed voor de oprichting van zijn zo bekend geworden eigen inrichting te Halle, was omstreeks 1800 niets meer overgebleven.

Ons land werd geteisterd door een diep ingrijpende economische depressie. Vóór 1854 bestond er geen nationaal geldende regeling voor armenzorg; de „armlastigen“ waren aangewezen op en afhankelijk van het plaatselijk, onderling zeer verschillend beleid van armbesturen en diaconieën. De burgerklasse verproletariëerde; de toch al grote werkloosheid en hierdoor de bedelarij stegen in ontstellende mate. Omstreeks 1800 werd ongeveer de helft van de bevolking, als hulpbehoevend, enige steun verleend. Uit die tijd dateerde het onbillijk en cynische spotgedichtje: „zij leven zonder zorg — en eten op den borg — en drinken er nog bij — op de kosten van de diakonij“.

De arbeiders die wel werk hadden maakten zeer lange werkdagen (13 tot 15 uur) en de lonen waren zo laag dat vrouw en kinderen mee moesten verdienen, wilde het gezin het hoofd boven water kunnen houden. Niebuhr schreef, nadat hij ons land had bezocht in 1808, „die Arbeiter und ihre Kinder gehen in Lumpen und der Mangel spricht aus ihre Gesichtszügen“. Franse rapporten over de situatie hier te lande maakten in de jaren 1811 en 1812 gewag van een „misère hideuse et générale“.

Uit de officiële enquêtes van 1841 en 1860 bleek dat zeer jonge kinderen werkdagen maakten van 12 uur en meer. J. J. Cremer vertolkte het schrijnend kinderleed in zijn novelle *Fabriekskinderen; een bede, maar niet om geld* (1863). De eerste bestrijdingsactie van overheidswege was het ontwerpen van een sociale regeling en wel het gebrekkige kinderwetje van Van Houten (1874). Deze wet verbood fabrieksarbeid voor kinderen jonger dan 12 jaar, maar zij bood geen enkele bescherming voor kinderen die uitgebuit werden in huishoudelijke- en veldarbeid. Ook de huisvesting liet veel te wensen over. In 1860 telde Amsterdam ongeveer 263.000 inwoners, waarvan ongeveer 100.000 woonden op een wijze die alle „lichamelijk en geestelijk gedijen uitsloot“. Weezenzorg was armenzorg in een standenmaatschappij waarin — zoals reeds bleek — door de economisch-sociale omstandigheden ook het gewone volkskind een uiterst armzalig bestaan had. In 1859 telde ons land 30.000 ouderzorg missende kinderen, waarvan er ongeveer 10.000 in 232 gestichten verbleven, terwijl circa 20.000 kinderen waren „uitbesteed“ of zich elders bevonden. Met de „uitbesteding“ was het in het algemeen treurig gesteld, zoals o.a. bleek uit de klachten naar voren gebracht door de arts

dr. Geill te Nisse over Zuid-Beveland. Diaconieën lieten de „besteding“ afkondigen van de preekstoel na de evangelieprediking. Uitbesteding zelf vond ook al in voorgaande eeuwen plaats in de consistoriekamer dan wel in de herberg, soms in het gemeentehuis. Hoe geringer de kosten voor de armbesturen en diaconie waren, hoe groter de plaatsingskans. Dikwijls werden de kinderen „op het vak besteed“. Voor de meisjes werd dan bedongen dat zij „wollen en linnen naaien“ zouden leren. Voor de jongens bestond een ruimere beroepsvariatie. De diaconieën moesten hiervoor „leergeld“ betalen doch hoe lager het bod, hoe minder kosten voor de diaconie. Ongeacht de „condities van besteding“ leidde dit tot tal van wantoestanden ten nadele van de betrokken kinderen. Deze vorm van „uitbesteding“ stond zo slecht bekend dat meerdere malen in de Rederijerskamers het erbarmelijk lot der „uitbestedingen“ in een „spel van zinnen“ werd uitgebeeld. De historisch goed geïnformeerde dr. J. D. Schmidt schreef: „Zoo is de geschiedenis van dezen vorm van gezinsverpleging een doorlopende acte van beschuldiging, al is het niet geheel onmogelijk voor verzachtende omstandigheden te pleiten“. Met dit laatste bedoelde hij de grote misère waarin het grootste deel van onze bevolking leefde, een toestand die de pro-gestichtsmensen als een „zedelijke wildernis“ afschilderden. Een uitzondering op deze regel was echter het werk van F. Beudeker, de directeur van de inrichting voor Stadsbestedelingen te Amsterdam, die in 1868 het gunstige resultaat publiceerde van 109 plaatsingen in gezinsverpleging. Hij meldde dat 86 % der gevallen als goed, best of uitnemend geslaagd kon worden beschouwd. Opvallend was de uitstekende organisatie, de gedifferentieerde kostgeldregeling, de beschrijving van rechten en verplichtingen der pleegouders en de controle door gemachtigden, terwijl de directeur eens per jaar kinderen en gezinnen bezocht. Overigens was en bleef de uitbesteding gebaseerd op het fatale principe: het door het armbestuur of diaconie zo goedkoop mogelijk onderdak brengen der kinderen. Echter op Ameland en Schiermonnikoog heerste kennelijk een andere geest, daar „men het een heilige plicht achtte de vader- en moederloozen te helpen, want – aldus de eilanders – in gezinnen met zes eigen kinderen zou licht voor een zevende ook genoeg zijn“. Een zeldzaam lichtpunt van naastenliefde aan een overigens voor de nooddriftige kinderen zeer donker firmament.

b. Sociale en pedagogische evaluering van de zorg in de gestichten

Het oordeel van Aagje Deken, als oud-pupil van het collegiantenweeshuis de Oranjeappel te Amsterdam was onverdeeld gunstig. Zij schreef:

„God deed mij in een weeshuis wonen,
Wee hen die zulke huizen honen!
Zij zijn een zegen voor ons land,
Aan 't welk zij nutte burgers geven,
Die door een naarstig schiklijk leven,
Ook eer doen aan de hoogste stand.“

Warm prees zij nog op hoge leeftijd haar dierbare Oranjeappel als volgt:

„Moge dit gesticht, voor lang bij vriend en vreemd geprezen,
Voor vriend en vreemd altoos een treffend voorbeeld wezen.“

Het „nutte burgers geven“ moge gegolden hebben voor de Oranjeappel, helaas voor vele weeshuizen bleek het tegenovergestelde. In het leger van bedelaars, prostituées en dronkaards bleek het aantal oud-wezen ruim te zijn vertegenwoordigd.

Wat waren de oorzaken? In de meeste van onze weeshuizen handhaafde men de traditionele lijn van de gereformeerde kerk, voortvloeiende uit de leer der erfzonde. Volgens deze was de mens van nature geneigd tot het boze en in de opvoeding diende men, indachtig hieraan, het ongeoorloofde te onderdrukken. In de weeshuizen waren de middelen hiertoe het streng de hand houden aan de door de regenten opgestelde reglementen inzake tucht, orde en netheid. De beoefening van het goede bestond uit het betrachten van godsvruchtigheid, onderdanigheid, gehoorzaamheid, arbeidzaam zijn, vlijt en ijver. De weeshuizen en andere gestichten brachten in het algemeen in toepassing het zogenaamde bloksysteem. Dit is de massale, onpersoonlijke zorg voor een opeenhoping van kinderen in grote ruimten. Zo'n blok kon meer dan 150 kinderen tellen. Er was een gescheiden verblijf voor jongens en meisjes.

Overigens bestonden er nog tal van gestichten waar men kinderen samenbracht met oudere armlastigen of invalide personen. Men klaagde toch al dat dit voor de moraal der kinderen ernstige bezwaren had.

De weesouders en suppoosten hadden geen eigen zelfstandigheid. Zij hadden letterlijk uit te voeren wat het college van regenten bepaalde. In 1872 werd in het *Tijdschrift in het Belang der Weezenverpleging* nog geklaagd over het ontbreken van opvoedkundige beginselen en spottend werd opgemerkt dat een klompenmaker best weesvader en een keukenmeid of schoonmaakster best weesmoeder van een gesticht konden zijn.

Wij kunnen ons thans moeilijk voorstellen hoe het in die tijd toeging. Het baden in het Diaconie-weeshuis te Amsterdam geschiedde in 1855 – aldus Beerling, een regent – „zoo, dat één badkuip in gereedheid werd gebracht voor meerdere verpleegden, met dien verstande dat zij achtereenvolgens van hetzelfde water gebruik maakten.“ De kinderen hadden aan tafel niet elk een afzonderlijk bord, maar – zoals blijkt uit een beschrijving van de eetsituatie in het R.K. Maagdenhuis te Amsterdam – „aan elke can eeten dan zes kinderen“. Over de eentonigheid van de „schaftlijst“ in de gestichten hoorden wij zelfs nog klachten in de dertiger jaren van de 20ste eeuw.

De slaapzalen in vele gestichten waren grote ruimten met lange rijen bedden met per bed enige kinderen. In 1820 berichtte Nieuwenhuis aan „de Burgemeesteren der Stad Amsterdam“ over de toestand in het Aalmoezeniersweeshuis „dat er drie tot vijf kinderen in één krib gestopt werden“. Wat dit betreft onderscheidde zich de Oranjeappel in zeer gunstige zin, daar na 1860 dankzij een doorgevoerde verbouwing „de meisjesslaapzalen werden veranderd, waardoor aan ieder een afzonderlijk ledikant met gordijnen afgesloten, kon worden ingeruimd“. Er werd toen zelfs een speelvertrek ingericht. Nog belangrijker was echter de meer persoonlijk gerichte zorg en de grotere tolerantie.

De gezondheidstoestand van de kinderen liet in vele weeshuizen te wensen over.

Voor het Groninger weeshuis was het sterftecijfer voor de periode 1831-1844 20,8 %.

In het algemeen waren de colleges van regenten zeer behoudend. Hierdoor was het mogelijk dat verplicht uniform dragen voor de wezen, met de soms zo opzichtige kleuren, zich tot in de 20e eeuw kon handhaven. Op het congres van de *Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid*, gehouden in 1898 te Amsterdam, karakteriseerde een progressieve regent van het weeshuis der gereformeerde kerk te Amsterdam „het uniformstelsel als het onbarmhartigste wat er is op het gebied der weezenverpleging”. Een krasse bestrijding van de pro-uniform bewering dat dit de wees zou beschermen. Op dit congres werd de vraag gesteld: „Is het behoud van een kenmerkend costume voor weezen uit een opvoedkundig oogpunt te veroordelen.” Deze vraag werd met grote meerderheid in bevestigende zin beantwoord.

Op hetzelfde nationale congres kwam ook de opleiding van het weesmeisje aan de orde. Mevrouw R. Vos, zelf een oud-wees, merkte op „dat dienstbode en naaister de voor de meisjes aangewezen beroepsrichtingen waren, zonder dat gevraagd werd naar individuele aanleg, voorliefde of lust”. Er bestonden echter uitzonderingen op deze discriminerende regel, want in 1855 hadden de meisjes van het Klaarkampsterweeshuis te Franeker al de mogelijkheid om opgeleid te worden tot schoolmeesters. Zoals reeds werd opgemerkt was de beroepsopleiding voor jongens veel gevarieerder, daar behalve de vakken die in het weeshuis geleerd konden worden zoals kleermaker, schoenmaker of bakker, er een reeks van vakopleidingen buiten het gesticht gegeven werd. Wij noteerden o.a. opleidingen voor timmerman, schilder, kuiper, glazenier. De opleiding voor smid en slotenmaker achtten de regenten echter minder geschikt daar dit de wezen „gemakkelijk tot kwaad kon verleiden”. Men had er kennelijk slechte ervaringen mee opgedaan.

Aan de ontspanning van de kinderen werd weinig aandacht besteed. De werkdagen waren lang en bovendien hadden de wezen door het verplichte lezen van de bijbel, het leren van psalmen, de kerkgangen 's zondags en de catechisatie weinig gelegenheid tot ontspanning. Een gereformeerd predikant merkte hierover op: „Men liep het gevaar de kinderen met het heilige te vervelen — de grootste heiligschennis die er is”. Het regende overigens klachten over de geringe godsdienstzin der kinderen en over het feit dat door hen herhaaldelijk getracht werd de catechisatie te verzuimen en de kerkgang te ontduiken. Wat deden die jeugdige wezen in perioden waarin zij zich ongecontroleerd wisten? Enig idee hierover geeft de motivering van een voorstel, gedaan in 1875 in een vergadering van de *Vereeniging in het belang der Weezenverpleging*: „een huishoudelijke sfeer in de weeshuizen te bevorderen om de weezen uit de kroeg te houden”.

Enkele weeshuizen kenden, dankzij voor dit doel geschonken legaten, bepaalde dagen met een feestmaal, zoals de Sibbeltjesdag in het weeshuis te Sneek, waarop het monotone dagelijkse menu vervangen werd door „rijstebrij met suiker en caneel”. In de Oranjeappel was overigens — volgens de oud-regent Wagenaar — het menu beter verzorgd dan elders daar „met kennis der Regentessen, naar tijdsgelegenheid dikwijls verandering gemaakt wordt, schaffende men van de

gezondste soort van spijzen en veeltijds groente en versch vleesch”.

Het regime in vele weeshuizen was streng. Straffen waren hard en „anderen ter exempel”. Plak, roede of bullepees werden zelfs voor kleine overtredingen vlot gehanteerd. De straffen waren gevarieerder dan de opvoedkundige benadering. Faber vermeldde: „met een rotting op de billen, een brave rugschuring ontvangen, het gekastijd worden op de bok, op het rooster staan, het te pronk stellen van overtreeders met een blok aan het been of met een schandbord, het opsluiten van kinderen in een donkere put, tuchtkamer en rottekast!”

Omstreeks de tweede helft van de 19e eeuw ontstond er een opleving in de wereld der gestichten en een ander beleid (o.a. Mettray, Hoenderloo, Zetten, Neerbosch). Onze rijksgestichten, die ontstonden dankzij de gestichtswetten van 1884, benadrukten opvoeding in plaats van straf en braken met het systeem van „commandanten” en „bewaarders”, gewapend met karabijn en knuppel. Overigens dient opgemerkt te worden dat de beginselenwet van 14 april 1886 van ons gevangeniswezen de rijksgestichten onder een aparte titel vermeldde. Disciplinaire straffen bleven ook hier gehandhaafd, maar het plaatsen van kinderen en jeugdigen in een donkere cel, zoals voorheen in gevallen van weerbarstigheid, was niet meer toegestaan. Niettegenstaande al dat constateerde mevrouw Van Leeuwen op de reeds eerder vermelde Nationale Tentoonstelling van 1898: „ach in het kazernesysteem (der gestichten) was geen plaats voor zacht gevoel, bestonden geen individuen, het was slechts een kudde, die met geweld in het rechte spoor gehouden moest worden. Zonder ijzeren tucht geen orde”. Het is goed hierbij te bedenken dat er omstreeks 1900 vier à vijfduizend kinderen in onze gevangenis vertoefden. Dit was met de onmachtige gestichtsvogdij — die niet kon beletten dat vaders hun kinderen weghaalden — een van de redenen waarom men zo aandrong op herziening van het Burgerlijk Wetboek en van het strafrecht, waaruit later de kindervetten (1901-1905) zouden ontstaan.

c. De mislukking der Rijksweezengestichten (1822-1869)

In het begin van de 19e eeuw waren de weeshuizen overvul; zij hadden het financieel uiterst moeilijk. Voor de bestrijding van de drukkende kosten van de armlastige wezen en andere kinderen in armenzorginrichtingen koesterde de overheid grote verwachtingen van de landbouwkolonies in Drente, zoals die waren geprojecteerd door de *Maatschappij van Weldadigheid*. De wezen, vondelingen en andere ouderzorg missende kinderen, voor wie de regering subsidie verleende, zouden daar woeste gronden moeten ontginnen. Op basis van het rampzalige Koninklijk Besluit van 6 november 1822 No. 15 werden de wezen overgebracht naar de Rijksweezengestichten te Veenhuizen en de anderen naar de kinderkolonies te Ommerschans. Verbetering van het kind door de grond en van de grond door het kind was — indachtig Rousseau — de in de praktijk zo falende optimistische, economisch gefundeerde, arbeidspedagogische redenering. Verschillende regentcolleges waren allesbehalve gelukkig met dit regeringsingrijpen en in Amsterdam moest de schutterij te wapen worden geroepen, daar de burgers het vervoer naar Veenhuizen wilden beletten.

Er was inderdaad nogal wat aan te merken op de zorg en opvoeding in weeshuizen, aalmoezeniershuizen en kinderhoushuizen, maar de rijkswezeninrichtingen in Veenhuizen bleken allerminst een verbetering voor de daar geplaatste kinderen. Het personeel was én kwantitatief én kwalitatief ver beneden de maat. Van onderwijs en opleiding kwam niets terecht. De voeding was eenzijdig (gort en aardappelen), de lichamelijke toestand van de kinderen bleek zeer slecht. Voor de militaire dienst werd ruim 90 % afgekeurd. Geen wonder, want de hygiënische toestand liet alles te wensen over en de medische zorg was zeer onvoldoende. Berucht was de Veenhuizense oogziekte in de rijkswezen-gestichten, die bij een aantal kinderen blindheid veroorzaakte. De slaapzalen waren overbevolkt. In deze slaapzalen, die elk een capaciteit van 80 hangmatten hadden werden er 130 aangebracht. In de zalen stonden open tonnen, waarin de kinderen hun behoeften konden doen en die een ondragelijke stank verspreidden. De regering bleef lange tijd doof en blind t.a.v. de herhaaldelijk uitgebrachte kritiek en pas in 1865 werden de verfoeide, zo rampzalige „rijkswezen-gestichten“ ontruimd.

d. Hoe was de toestand van de wezen elders?

In het buitenland was in de 19e eeuw de situatie voor ouderloze en andere ouderzorg missende kinderen bepaald niet rooskleuriger. In Engeland kende men sinds 1562 het van overheidswege gesanctioneerde, beruchte leerlingensysteem, dat tot 1844 gehandhaafd bleef. Dit hield in dat armlastige, ouderzorg missende kinderen van de leeftijdsgroep 9-21 jaar bij bazen – zgn. voor opleiding – konden worden uitbesteed. Dit systeem leidde tot erbarmelijke uitbuiting en mishandeling van jeugdigen. Hoe de toestand in de beruchte armen- en werkhuisen was, waar deze kinderen ook verbleven, weten wij o.a. door Dickens' *Oliver Twist*. Het waren huizen die, volgens hun bestrijders, „doortrokken waren van zuurdesem van het pauperisme“. Hier werden, naar getuigenissen uit die tijd, de kinderen in leegloperij, onwetendheid en ondeugd grootgebracht.

In Duitsland, waar Chr. G. Salzmann (1744-1811) in 1784 de gestichten kwalificeerde als „moordkullen voor het lichaam en pesthuizen voor de ziel“, werd op een Congres voor Volksgezondheid gehouden in Coburg in 1862 opgemerkt: „onze gestichten lijken slechts gebouwd tot hoon der mensheid“. In Italië werd b.v. in 1862 gerapporteerd dat er gestichten waren met een sterfte van 40 tot 60 %. In België hoopte men in 1848 een verbetering van de opvoedingsgestichten te bereiken door het stelsel van de „fermes hospices“ (landbouwgestichten), dat echter evenmin als onze rijkswezen-gestichten aan de gestelde verwachtingen voldeed. Beter bleek Ducpétiaux' schepping van de meer actieve hervormingsscholen voor de „orphelins moraux“, de verlaten en verwaarloosde kinderen. Ook in Frankrijk, waar men de zorg voor het ouderloze kind hoogdravend een „dette sacrée“ noemde en de betrokken kinderen tot „enfants de la patrie“ verhief, was de toestand niet beter dan elders. Het was echter Napoleon die, op grond van militaire overwegingen, op grote schaal plaatsing van ouderzorg missende kinderen in gezinsverpleging bevorderde en geregelde medische controle liet plaatsvinden. In Zwitserland was in het algemeen de toestand niet veel gunstiger: een uitzonde-

ring daarop was het baanbrekende werk van de „vader der wezen“ Johannes Heinrich Pestalozzi (1746-1827) in de Neuhof te Brugg en later in het weeshuis te Stanz. Zijn streven en vooral zijn ideeën waren een hoopvol en lichtgevend baken in de zee van kinderellende. Hij ging uit van het kind, stelde liefde boven elk dogma en leefde echt samen met de kinderen. De wijze waarop bleek uit wat hij schreef over de aan zijn zorg toevertrouwde oorlogswezen: „hun geluk was mijn geluk, hun soep was de mijne, hun drank de mijne; ik sliep in hun midden“. Hij beseftte de noodzaak van spelen en vooral de behoefte van de kinderen aan de liefde en zorg van een vrouw als moederlijke figuur in een huiselijke sfeer (Wohnstube-Erziehung). Pestalozzi's invloed heeft in menig gesticht een andere mentaliteit en een betere atmosfeer bevorderd, zij het dat later helaas in vele inrichtingen de hiërarchische gestichtsstructuur, de eenvormigheid en sleur weer de overhand kregen. Pestalozzi was zijn tijd ver vooruit. Hij vertegenwoordigde de eerbiediging van de menselijke persoonlijkheid van het weeskind en was solidair met zijn kinderen. Hij voorzag dat de vorm en methode van zijn werk zich niet zouden handhaven, maar dat de geest die er aan ten grondslag lag zou blijven bestaan.

e. Het voorspel der veranderingen in de gestichten in Nederland

De 20e eeuw met zijn, vooral in de tweede helft toenemende democratisering van onze maatschappelijke structuur, luidde tal van verbeteringen in waarvan wij echter het voorspel al in de tweede helft van de 19e eeuw kunnen vinden. Wij kunnen er hier niet uitgebreid op ingaan en beperken ons tot het vermelden van enkele der belangrijkste pioniers en hun directe of indirecte invloed op initiatieven en vernieuwingstendenties in ons land.

Volgens Pestalozzi – de pionier op het gebied der „Wohnstube-Erziehung“ – diende het kind niet gedruild noch geplooid te worden door een opvoedingssysteem of onderwijsstelsel, maar moesten deze afgestemd zijn op de behoefte van het kind. In zijn werk bracht hij naar voren de liefde voor de natuur en beoefende hij met de kinderen zang en handenarbeid.

Nederland bleek een langzame leerling. De invloed van Pestalozzi op het inrichtingswezen zien wij in het werk van de pionier en schrijver van het *Mierenboekje* (1806, Ned. vert. Amsterdam 1933), Chr. G. Salzmann, die zo'n felle bestrijder was van de verdorde, piëtistische geest in de toenmalige gestichten. Hij werd zeer bekend door zijn opvoedingsinternaat Schnepfenthal en door de door hem gepropageerde opvoedings- en onderwijsbenadering.

Van nog grotere invloed was de doorwerking van Pestalozzi's ideeën op een andere pionier, Joh. H. Wichern (1808-1881), die door zijn beroemd geworden Rauhe Haus te Hamn-Horn bij Hamburg tal van hervormingen en initiatieven in zijn eigen land, maar ook daarbuiten stimuleerde. De Franse raadshaar Demetz stichtte – na een bezoek aan het Rauhe Haus – de „colonie agricole pénitentiaire“ te Mettray als paviljoenstelsel met een voor die tijd meer progressieve benadering van de jonge wetsovertreders. Onze landgenoot W. H. Suringar richtte, na een bezoek aan het Franse Mettray, het Nederlandse opvoedingsgesticht Mettray te Eefde (1850) op. De eerste directeur werd de baanbrekende onderwijzer Schlimmer, die in de

dertiger jaren van de 19e eeuw in de kindergevangenis te Rotterdam de grondslag legde voor de zgn. progressieve aanpak, een soepele variant van het toen overal nog heersende disciplinaire systeem. Het progressieve systeem ging uit van het doen van een beroep op de goede wil en de medewerking van de pupillen. Dit systeem zou zich later over geheel West-Europa verspreiden door het werk en de ideeën van de Belgische psycholoog Rouvroy.

De neo-piëtistische stroming in de Duitse reddingshuizen (gestichten) inspireerde ds. O. G. Heldring tot de stichting van de Zettense inrichtingen (1848) en het doorgangshuis Hoenderloo (1851). George Mullers weeshuis te Bristol bracht de evangelist Van 't Lindenhout ertoe de wezeninrichting Neerbosch bij Nijmegen op te richten (1863). Hij wanste, naar voorbeeld van Muller, alle wezen gratis op te nemen om met hen „uit de hand des Heeren te leven”. Tegenover de toen in de gestichten overheersende dogmatische dwang stelde hij: „godsdienst is medicijn en dat geeft men niet met emmers, maar met eierlepeltjes”. Hij introduceerde gedeeltelijke co-educatie en in zijn paviljoenen konden broertjes en zusjes bij elkaar blijven. Verder was hij voorstander van de beoefening van zang en muziek en gaf hij met zijn kinderen uitvoeringen door het gehele land als middel om propaganda te voeren en om geld in te zamelen.

Belangrijk was de in 1869 opgerichte *Vereeniging in het belang der Weezenverpleging* te Amsterdam die, getroffen door de onbevredigende resultaten van de wezenzorg in de inrichtingen, zich afvroeg waaraan deze resultaten te wijten waren. Zij wilde een vergelijkend onderzoek instellen in binnen- en buitenland om een antwoord te krijgen op de vraag „naar welk stelsel de opvoeding der weezen moet worden ingericht om hen zoveel mogelijk te vormen tot nuttige burgers der maatschappij”. Aan de colleges van regenten van weeshuizen werden tal van vragen voorgelegd om zich te kunnen oriënteren op typische gestichtproblemen. Deze waren o.a. de uniformkleding, de lichamelijke tuchtiging, scholen in of buiten de weeshuizen. De belangstelling voor de Vereeniging daalde aanmerkelijk toen een van de meest prominente en werkzame leden van het bestuur, ds. M. W. Scheltema, remonstrants predikant te Dokkum, zich ontpopte als felle tegenstander van de gestichtsverpleging. In 1874 richtte hij op de *Maatschappij tot Opvoeding van Weezen in het Huisgezin* — het latere Zandbergen te Amersfoort — aanvankelijk een vereniging uitsluitend voor gezinsverpleging. Scheltema voerde strijd op twee fronten. Namelijk tegen het exploitatiekarakter van het systeem van uitbesteding door armbesturen en diaconieën én tegen de gestichten, die hij als „doodskisten der levenden” betitelde.

Intussen liep het aantal wezen terug. De oorzaak daarvan lag minder aan de toenemende kritiek op de weeshuizen en aan de opleving van de gezinsverpleging, dan wel aan de gunstiger wordende levensomstandigheden en de daarmee samenhangende stijging van de gemiddelde levensduur van de volwassenen. In 1880 bedroeg de gemiddelde levensduur van de Nederlander 37 jaar; in 1890-1899 was deze 40 jaar, doch in de periode 1880-1926 bleek hij te zijn opgelopen van 37 tot 57 jaar om daarna tot op heden jaarlijks met een half jaar toe te nemen. In feite werden hierdoor de leeglopende weeshuizen geconfronteerd met de eis het opnamebeleid te wijzigen en ook halfwezen en verwaarloosde kinderen op te

nemen. De colleges van regenten die bevreesd waren „dat de goede naam van het weeshuis daaronder zou lijden” zagen het aantal kinderen in hun inrichtingen afnemen, terwijl juist in de tweede helft van de 19e eeuw, de voorperiode van de kinderbescherming, het aantal gestichten voor verwaarloosde en criminele jeugd steeg.

In de reeds enige malen aangehaalde *Nationale Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid* (1898), waarin een plaats was ingeruimd voor de behandeling van de wezenzorg, trok een Pestalozzi-aanse slagzin de aandacht. Deze verkondigde „dat ook in de gestichten de opvoeding bestaat uit een toenemend vestigen van onze aandacht op elk kind afzonderlijk”. De conservatieve regentencolleges hield zij voor de afschaffing van de „bel-dressuur”, de noodzaak van bevordering van gezinsopvoeding, het aandacht geven aan het gemoedsleven van het kind en aan de betekenis van de vrouw in de opvoeding. Men eiste opleidingscursussen voor het personeel.

De directeur van een rijksopvoedingsgesticht en een van de eerste orthopedagogen in Nederland (J. Klootsema) sprak op het eind van de 19e eeuw de nog steeds actuele woorden: „Straf sluit, toezicht omsluit en omgang ontsluit het kind”.

f. De twintigste eeuw. De invloed der kindervetten

Aan de nog overwegend donker-getinte gestichtshemel begonnen zich enkele hoopvolle lichtpunten af te tekenen. In het bijzonder droeg daartoe bij het toenemend aantal sociale wetten en regelingen. De maatschappelijke samenlevingsopbouw begon te veranderen; de standenmaatschappij brokkelde af; de arbeidersbeweging was in opkomst.

Ongeacht echter de op grond van de wet van 1886 ingevoerde verbeteringen in onze rijksgestichten — als reactie op het beruchte vonnis van Goes (1868), dat twe meisjes van resp. vijf en negen jaar oud wegens diefstal van enig naai- en speelgoed tot zeveneneenhalf jaar gevangenisstraf veroordeelde — vertoefden omstreeks 1900 toch nog vier- à vijfduizend kinderen in onze gevangenissen. De oorzaak was ons verouderde strafrecht, maar ook ons civielrecht vertoonde ernstige hiaten. Zo stond o.a. de gestichtenvoogdij volkomen machteloos tegenover vaders, die hun kinderen uit een inrichting kwamen weghalen, ongeacht of dit de betrokken kinderen geestelijk dan wel lichamelijk kon schaden. Men drong in toenemende mate aan op wetsvoorzieningen, om dergelijke wantoestanden uit de wereld te helpen. In 1901/1905 was het eindelijk zo ver. Dankzij de in- en uitvoering der kindervetten, die het mogelijk maakten ouders uit de ouderlijke macht te ontheffen of te ontzetten. Strafrechtelijk kregen wij als straf de plaatsing in een tuchtschool en als opvoedingsmaatregel de beschikkingstelling der regering, die meestal neerkwam op plaatsing in een rijksopvoedingsgesticht, maar ook mogelijk werd in een particulier gesticht en in gezinsverpleging (*pro Juventute*). De kinderbeginselwet bracht de mogelijkheid van een subsidie-toekenning voor de verpleging van voogdikinderen en een vergoeding van kosten voor de verzorging van het ter beschikking der regering gestelde kind. Ook die weeshuizen, die hun opnamebeleid tijdig hadden gewijzigd en door het Ministerie van Justitie (VIIe Afdeling, Rijks-

Tucht- en Opvoedingswezen) als aangeschakeld gesticht waren erkend, doordat zij voldeden aan de door de overheid gestelde voorwaarden, konden voor toekenning der subsidie in aanmerking komen.

In de weeshuizen hadden intussen allerlei veranderingen en vernieuwingen plaatsgevonden. Het regentencollege van het Diaconieweeshuis te Amsterdam nam in 1903 het volgende besluit: „Het Bestuur worde bij de opvoeding der Weezen bijgestaan door een directeur, een man van pedagogische ontwikkeling en bekwaamheid en van zoodanigen maatschappelijken stand, dat het Bestuur hem de vereischten invloed op den gang van zaken kan verleenen”. In de praktijk kwam de standenverhouding nog wel even om de hoek kijken, maar er vond in alle geval een overdracht van het interne beleid aan de directeur plaats. Het heette: „Hij — de directeur — heeft zitting in elke bestuursvergadering, rakende de verpleging en opvoeding der Weezen en heeft daarin een adviserende stem”. Beerling schreef hierover in 1907: „Men begreep eindelijk, dat aan het hoofd van een weeshuis als het onze niet iemand moet staan, die machinaal de bevelen van bestuurders en bestuurderessen had uit te voeren, maar mede heeft te oordeelen over alles, wat geacht kan worden in het belang van een goede en oordeelkundige opvoeding”.

g. Verschillende uitgangspunten in de weezenzorg

In de weezenzorg van die tijd waren duidelijk twee verschillende richtingen te signaleren. De ene vond de gestichtsverpleging uit den boze en stelde als enig alternatief de gezinsverpleging, terwijl de andere de gestichtsverpleging trouw bleef doch onder de druk van de kritiek naar verbetering van de toepassing ervan streefde. Een typisch voorbeeld hiervan was het Burgerweeshuis te Groningen, waar de regenten in 1910 tot het inzicht kwamen, „dat de meisjes te eenzijdig waren opgevoed gedurende hun langdurig verblijf in het weeshuis”. Het was namelijk gebleken, dat vele meisjes bij hun werkgeefsters mislukten en de regenten kwamen tot de conclusie, dat derhalve een korter verblijf in het weeshuis was aangewezen, waardoor de meisjes meer omgang met mensen buiten de inrichting konden hebben. In hetzelfde weeshuis schafte men in 1912 het wezen-uniform af, daar het dragen ervan „op de kinderen deprimerend werkte”.

De reeds eerder genoemde *Maatschappij ter Opvoeding van Weezen in het Huisgezin*, die bij haar oprichting in 1874 een vurig voorstander was van de toepassing der gezinsverpleging, zien wij onder Jhr. W. A. Ortt — de opvolger van ds. Scheltema — in de twintiger jaren van koers veranderen. In de zorg voor het zijn thuis missende kind zagen we in het verleden bij de toenemende kritiek op de gestichtsverpleging telkens een accentverlegging naar de gezinsverpleging plaatsvinden, doch Ortt zocht naar een tussenweg, namelijk gezinsopvoeding in klein internaatsverband. In het door hem geplande kinderdorp (Zandwijk en Korhoen) hoopte hij de voordelen te kunnen bieden van goede pleeggezinnen en de nadelen van de gestichtsverpleging te kunnen vermijden. Onder de eerste verstond hij het aanstellen van jonge, beschaafde en ontwikkelde medewerkers, het scheppen van een huiselijke sfeer, het toepassen van co-educatie en de opname van kinderen van verschillende leeftijd, vrij contact met de buitenwereld en deelname aan onderwijs en opleiding

buiten de tehuizen. Als te vermijden nadelen zag hij de grote nivellerende groepen, de hiërarchische beleidsstructuur, het gemis aan constructief-emotionele relaties en de vervreemding van de gewone maatschappij. Hij stond overigens niet afwijzend tegenover de gestichten, zoals hij ook de gezinsverpleging niet afwees, maar in de laatste was hij wel zeer teleurgesteld. Hij meende, dat de contacten met de ouders en de andere familieleden der kinderen beter tot hun recht zouden komen in kleine tehuizen, omdat de medewerkers minder kwetsbaar waren en gemakkelijker door de ouders aanvaard werden dan pleegouders. De grondgedachten van Ortt vinden wij tegenwoordig terug in de gezinshuizen.

Wat nu de beoordeling van de gezinsverpleging door Ortt betreft, deze was te sterk emotioneel beladen. Hij onderkende onvoldoende dat de oorzaken van zijn teleurstelling lagen in de falende selectieprocedure voor de pleegouders, het gemis aan voldoende begeleiding van pleegouders en pleegkinderen en het ontbreken van participatie van de kant van het kind. Deze vorm van verzorging was technisch gezien slecht ontwikkeld. In deze periode vond de tehuisgedachte grote stimulans door de activiteiten van de oud-kinderrechter mr. G. T. J. de Jongh, die de tehuizen met beperkte vrijheid introduceerde (1926).

Twee ingrijpende gebeurtenissen die de ontwikkeling van de kinderbescherming remden waren de eerste wereldoorlog (1914-1918) en de economisch-sociale crisis van 1929 met zijn nawerking in het begin der dertiger jaren. Weliswaar was Nederland niet direct betrokken bij het oorlogsgebeuren, maar de langdurige mobilisatie veroorzaakte een ernstig personeelstekort in de overvolle gestichten. Ernstig was ook de sociaal-economische crisis met zijn bezuinigings-repercussies (rapport Welter), die de subsidies en de uitvoering van civielrechtelijke plaatsingen, namelijk: observatie en vastzetting van onder toezicht gestelde kinderen, beperkten en het personeelspeil der rijksopvoedingsgestichten sterk ondermijnden. In het buitenland verscheen in deze periode een felle publikatie tegen de misstanden in inrichtingen, o.a. in Duitsland (Hampel), Zwitserland (Doorli) en Frankrijk (Roubaud). In onze particuliere gestichten domineerden de caritatieve opvattingen en werkten de zuilen behoudend en belemmerend. De sfeer werd gekenmerkt door een gezapige zelfgenoegzaamheid, terwijl door gebrek aan kennis en inzicht, zowel bij bestuur als directies, ternauwernood aandacht werd besteed aan de pedagogische problematiek van het inrichtingswerk.

h. Buitenlandse en binnenlandse pogingen tot verbetering

De ontstellende gegevens van Charlotte Bühler en Hildegard Hetzers experiment in Wenen, die de negatieve invloed van de gestichtsverpleging op zeer jeugdige kinderen signaleerden, een verschijnsel, dat de Zwitserse psychiater Lucien Bovet als „affektieve avitaminose” kwalificeerde, beroerde de Nederlandse gestichtswereeld nauwelijks. Hetzelfde gold voor de resultaten van August Aichhorns experiment in Oberhollabrunn in Neder-Oostenrijk. Hij toonde aan, dat de doorsnee-opvoeding in gestichten de problematiek van het verwaarloosde kind eerder verergerde dan verbeterde. De Nederlandse psychiater Frits Grewel waarschuwde voor individuele en sociale mislukking in inrichtingen door wat hij noemde de „bedekkende”

gestichtsoopvoeding. In Engeland vonden wij in die periode het werk van Homer Lane en David Wills, die evenals Aichhorn uitgingen van respect voor het kind en de individueel-therapeutische en democratische benadering bevorderden („shared responsibility“). Nederland was echter hardleers, want zelfs de positieve bijdragen van enkelen onzer eigen gestichtswerkers, zoals mevrouw Honcoop-Beekveld, directrice van het Rijksopvoedingsgesticht voor Meisjes te Zeist, die volledig brak met de monotone gang van zaken en de meisjes in discussiegroepen bracht, tot participatie stimuleerde en deed deelnemen aan expressiespel, kreeg ternauwernood aandacht. Hetzelfde gold voor het werk van haar collega, ds. J. Visser, directeur van het Rijksopvoedingsgesticht te Amersfoort, waar de jongens een soort zelfbestuur hadden, de gewone ambachtsschool buiten de inrichting bezochten en een uitstekend muziekkorps hadden, dat elders uitvoeringen gaf. Orts' werk stimuleerde de Zwitser Ernst Müller tot het oprichten van de bekend geworden inrichting Der Erlenhof te Rheinach bij Bazel, maar in Nederland bleef zijn invloed gering. K. de Bloois bevorderde in *Zoekt het Verlorene* te Rotterdam de samenwerking van de inrichting met een in- en extern werkend M.O.B. team (Medisch Opvoedkundig Bureau). Dit waardevol streven vond toen weinig of geen navolging. De *Vereniging van Directeuren* liet weliswaar voordrachten houden, maar veel effect had dat niet. Het merkwaardige was, dat de felle beroering in het buitenland naar aanleiding van de wantoestanden in de gestichten aldaar bij ons niet tot een kritische vraagstelling leidde over de situatie in onze eigen inrichtingen, terwijl het toch waarlijk niet ontbrak aan waarschuwingen. De psycholoog A. Chorus toonde aan dat in onze r.k. gestichten 13 % debielen verbleven, waarvoor geen opvoedings- noch onderwijsmogelijkheden waren om hen doelmatig op te vangen. Nu achteraf weten wij, dat de gestichtsoopvoeding geen identiteit had; bovendien bestond gestichtspaedagogiek nauwelijks en werd de literatuur die er was door de praktijkwerkers niet gelezen.

De tweede wereldoorlog (1939-1945) had voor ons ten gevolge de bezetting van 1940-1945. Onze gezinsverpleging raakte geïsoleerd door het vervoersprobleem en de gestichten maakten een uiterst moeilijke tijd door, niet alleen door tekort op materieel gebied, maar ook door de druk, die de bezetter uitoefende, door het lokken van jongens en meisjes tot dienstneming in militaire en para-militaire organisaties. Van de kant der inrichtingen was er geen collaboratie met de vijand en de pro-Duitse N.S.B. had weinig of geen invloed. Na de bezetting hadden wij de trieste nasleep van enige duizenden kinderen van N.S.B.-ers, die ondergebracht moesten worden, daar hun ouders geïnterneerd waren. Er waren tevens een paar duizend jeugdige politieke delinquenten, die terecht moesten worden. Er was verder een groot aantal ondergedoken Joodse kinderen, wier ouders en familie omgebracht waren in de Duitse vernietigingskampen. Wij kunnen op dit alles hier helaas niet verder ingaan, daar het buiten het bestek van dit artikel valt. Hetzelfde geldt voor de na de bezetting sterk toegenomen jeugdcriminaliteit en de hiermee samenhangende overbezetting der inrichtingen.

Direct na de wereldoorlog kwam allerlei richtinggevend materiaal ter beschikking vanuit het buitenland, o.a. de Amerikaanse *standards* betreffende gezins-

gestichtsverpleging, de publikaties van Redf, een leerling van Aichhorn, en de gegevens over David Wills' *Q-Camps*. Dit alles vermocht hier niet aan te slaan, terwijl de veldwinnende technieken als case- en groupwork pas zeer laat in het inrichtingswerk doordrongen. Het officiële *Curtis-rapport* (1946), dat de Engelse kinderbescherming kritisch onder de loupe nam en allerlei noodzakelijke verbeteringen aangaf, ontsnapte in ons land praktisch aan de aandacht. Nu was het intussen niet zo, dat er helemaal niets gebeurde. Integendeel, men veranderde de verouderde structuur van de regent-achtig funktionerende *Nederlandse Bond tot Kinderbescherming* in de meer democratisch werkende *Nationale Federatie*, met als werkorgaan het *Nationaal Bureau*. Men richtte een bibliotheek op, die later het karakter zou krijgen van een waardevol documentatie-centrum voor jeugdkwesties. Men ging werksoorten onderscheiden, zoals gestichtsverpleging, gezinsverpleging, gezinsvoogdij, maar in de praktijk bleven de belangen van de behoudende gestichtsverpleging het langst en het sterkst domineren, daar zij in de verzuilde federaties en daardoor in de *Nationale Federatie* de grootste invloed hadden.

i. Geremde groei

Het *Nationaal Bureau*, alhoewel in zijn jaarverslagen telkens attenderend op de onevenwichtige verhoudingen en de dominantie van de gestichtsverpleging, kon daar weinig aan veranderen. Het jaarverslag 1949 meldde, dat van de 18.695 voogdijpupillen 56 % in gestichten en 44 % in gezinnen was ondergebracht. Vooral voor de r.k. verenigingen was het beeld ongunstig en waren de percentages resp. 63 en 37. Bij de protestanten 51 en 49 en bij de overige — niet-confessionele — 28 en 72. Voor de plaatsingen voor de Gemeentelijke Sociale Diensten bleek de situatie nog ongunstiger. Hier was de gestichtverpleging 58 %. Hoezeer zich de gestichtplaatsing als sleur wist te handhaven bleek overduidelijk uit de jaarverslagen van de *Nationale Federatie*. In 1955 was de gestichtsverpleging nog 51,2 % en de gezinsverpleging 48,8; gezien wij de leeftijdsgroepen, dan frappeert ons, dat de meest kwetsbare groep, nl. van 0-6 jaar, in de r.k. inrichtingen 63,7 % bedraagt, bij de protestanten 47,2 en bij de niet-confessionelen 38,2. Het is duidelijk dat de niet-confessionele inrichtingen niet de ballast hadden van het verleden en dat men hier primair uit kon gaan van de behoeften van het kind, terwijl de confessionelen in de eerste plaats rekening hielden met de bestaande gestichten. Intussen was er een opleiding A en B Kinderbescherming ontstaan, in 1948 door de *Nationale Federatie* erkend. Het was gebleken dat 80 % van de werkers in de opvoedingsinrichtingen niet meer opleiding had dan de lagere school. De Scholen voor Maatschappelijk Werk gaven aandacht aan de opleiding B en lieten studenten van de dagschool volonair-perioden in een inrichting doormaken. Men was echter in het algemeen zeer ontevreden over de begeleiding in de inrichtingen en over het feit dat de volontairs gewone groepsdiensten moesten verrichten tegen een klein zakgeld. De opvoedingsinrichtingen vonden de volontairs meestal te kritisch; geen wonder dat het aantal gediplomeerde maatschappelijke werkers in de inrichtingen zeer klein bleef. Overigens moet opgemerkt worden, dat de baan van groepsleider in inrichtingen weinig aantrekkelijk was door de lage sociale status, het gemis aan

een behoorlijke rechtspositie, slechte arbeidsvoorwaarden, gebrekkige opleiding, lange werkdagen, geringe salarissen — dikwijls met ontbrekende pensioenregeling — en onbevredigende huisvesting voor het interne personeel. Onder die omstandigheden is het eigenlijk niet zo verwonderlijk dat de residentiële pedagogiek een stiefkind bleef en dat er van een pedagogische differentiatie van inrichtingen weinig terecht kwam, terwijl het opnamebeleid de toets van de kritiek niet kon verdragen. Van de kinderen, die in 263 inrichtingen verbleven, werd 41 % als normaal gekwalificeerd. Overigens is het pas de laatste jaren, dat de overheid door haar subsidiebeleid deze bedenkelijke situatie tracht te veranderen.

j. Het voorspel van de zogenaamde alternatieve benadering

De gestichtsverpleging bleef zowel sociaal als pedagogisch gezien een min of meer geïsoleerd bedrijf. Besturen en directies hadden over het algemeen weinig begrip van de plaats, die de gestichtsoopvoeding behoort in te nemen binnen het kader van een sociaal jeugd welzijnsbeleid.

Na 1945 ontstond in Frankrijk een beweging om officiële erkenning te verkrijgen en hiermede een status voor de opvoeder van de onaangepaste jeugd, later herdoopt in „*éducateur spécialisé*”, die een opleiding had genoten en een beter salaris diende te krijgen. De nawerking in Nederland was de oprichting van de *Stichting van Werkers in de Kinderbescherming*. Een belangrijk stimulator voor de kwaliteitsverbetering van het werk werd het maandblad *De Koepel*, tegenwoordig na fusie met het r.k. maandblad *Mosaïek*, *Sjow* genoemd. Men streefde naar een betere differentiatie van de inrichtingen. Het onbevredigende was, dat de bestaande differentiatie geen pedagogisch geplande basis had en dat een methode voor differentiatie niet bestond.

Het geschrift nr. 31 — in de wandeling naar de voorzitter van de onderzoekcommissie *Rapport Koekebakker* genoemd — van de *Nationale Federatie*, getiteld *Verzorging en Opvoeding in Kindertehuizen* (1957) had de uitwerking van een koude douche. Het onthulde ernstige leemten in opname- en plaatsingsbeleid, pedagogische benadering en rapportage. Dit rapport heeft indirect tot detail-verbeteringen in inrichtingen bijgedragen en o.a. gestimuleerd tot de instelling van een wetenschappelijke commissie op het gebied der justitiële kinderbescherming onder auspiciën van het Ministerie van Justitie. Deze commissie zou de minister van advies dienen inzake het verlenen van financiële hulp voor experimenten en projecten op het gebied van intra- en extramurale zorg.

In de laatste tien jaar liet zich de tendens tot democratisering, ook in de inrichtingen, in toenemende mate gelden. Hier lag het accent niet zozeer op de technische verbetering van het pedagogische werk, dan wel op het definitief afrekenen met een als totaal verouderd beschouwde structuur, gekenmerkt door hiërarchische beleidslijnen, betutteling van kinderen en jeugdigen en het justitiële karakter van de kinderbescherming. In plaats van de nadruk te leggen op het integratie-model, dat de aanpassing van het kind aan de maatschappij beoogde, stelt men het conflictmodel aan de orde. Volgens het conflictmodel moet de mens geholpen worden om zó te veranderen, dat hij zijn omgeving (betrokken instanties) kan

dwingen ook eens naar hem te luisteren en uit te gaan van zijn behoeften en verlangens, in plaats van hem onaangepast te verklaren en als zodanig te behandelen. Voorbeelden zijn de geruchtmakende acties van de *Belangenvereniging minderjarigen* (1971), met de uitgave van het *Roze Pamflet* en het *Zwartboek Zetten* (1970), de bezetting van het Nationaal Bureau en van een aantal inrichtingen; de acties van de *Bond van wetenschappelijke arbeiders*, de *Bond van ouders van minderjarigen* — aanvankelijk genaamd de *Bond van opzeggende ouders* — het *Adviesbureau kinderbeschermingsconflicten*, het *Landelijk beraad van alternatieve hulpverleners* (*JAC*, *Release* en *Sosjale Joenit*) en de *Ombudsman*. Zij alle, inclusief de massa-media, bekritiseerden fel de opvoedingsinrichtingen en het justitiële cachet der kinderbescherming. Men drong aan op inspraak en participatie van kinderen, ouders en pleegouders. Men verlangde inzage in de over ouders en kinderen uitgebrachte rapporten en gelegenheid voor de betrokken partijen om die rapporten — van de *Raden voor Kinderbescherming* — met de autoriteiten te bespreken. Overigens heeft niet alleen de gestichtsverpleging zijn problematiek, ook de gezinsverpleging heeft zijn zorgen. Uit een onderzoek — ingesteld door H. J. den Otter — bleek, betreffende 179 kinderen in gezinsverpleging, dat 54 % herhaaldelijk van gezin verwisselde en 43 % er zich niet thuis voelde. De literatuur op het gebied van gezinsverpleging en inrichtingsopvoeding, die lange tijd zeer schaars bleek, werd intussen zowel nationaal als internationaal gezien een overdadig beladen dis. De aanhangers van het conflictmodel zijn er primair niet in geïnteresseerd. Voor hen is het zinloos een kind, slachtoffer van milieu-omstandigheden, naar een inrichting te verwijzen als er niets gedaan wordt aan de opheffing van de oorzakelijke factoren van een tegenover zijn kinderen falende gemeenschap. Dit laatste vereist vooral een betere preventie, zoals uitbreiding van huisvestingsmogelijkheden, aanleggen van speelterreinen, adventure-, trainings-, sport- en clubgelegenheden. Verder tijdige hulpverlening aan ouders en kinderen in nood, maar dan zonder betuttelingskarakter.

k. Wezenzorg verdwijnt; andere noden vragen de aandacht.

De weeshuizen hebben als zodanig praktisch afgedaan. In onze welvaartsstaat, met zijn sterk gestegen gemiddelde levensduur (mannen ± 71, vrouwen ± 76) zijn de wezen geen nationaal probleem meer. Andere categorieën van kinderen vragen de aandacht. Volgens de *Stichting Welzijnsbevordering Weduwen en Weduwnaars* (Stichting W.W.W.) bedraagt in Nederland het aantal weduwen 450.000 en het aantal weduwnaars 150.000; het aantal kinderen hierbij betrokken, wordt geschat op 360.000. Verder is er de problematiek van de kinderen van gescheiden ouders. In 1963 was het aantal echtscheidingen 5851. In 1972 14.938. Het aantal kinderen daarbij betrokken is ruim 20.000. Een noodgebied vormen de jeugdige werklozen die ruim één kwart van het leger der werklozen uitmaken. De onbevredigende woonsituatie is een zware negatieve druk op tal van gezinnen. Het woningtekort bedraagt volgens ir. H. O. Eckhardt van het Bouwcentrum te Rotterdam 450.000, terwijl 800.000 woningen als slecht of onvoldoende worden beoordeeld. Bovendien blijkt, dat flatwoningen de contactloosheid bevorderen en een psychi-

sche druk uitoefenen op vele huisvrouwen, welke een storende nawerking op het gezinsleven heeft. Men heeft het acute probleem van weggelopen kinderen, waar de alternatieve hulpverleningsorganisaties voor in de bres springen. Maar er zijn ook de „sleutel-kinderen”, waar de club- en Boddaert-tehuizen iets aan trachten te doen. De laatste paar jaar krijgt men ook aandacht voor de mishandellingsgeval- len van kinderen door ontredderders ouders, waarvan ongeveer 1200 per jaar bekend worden (top van een ijsberg): 160 liepen daarbij zwaar schedellletsel op en ruim 1000 hadden been- en botbreuken. In verband hiermede werd in 1972 het instituut van vertrouwensartsen ingesteld, om gevaar-situaties eerder op te sporen en er tijdig iets aan te doen. Overigens is er nog het grote gebied van de geestelijk en lichamelijk gehandicapte kinderen en de daarbij betrokken soms noodzakelijke intramurale zorg, benevens de noodzaak van hulp en begeleiding aan kinderen en ouders.

I. De ontwikkeling van de residentiële (ortho-)pedagogiek

De residentiële (ortho-)pedagogiek is een tak van wat vroeger heilpedagogiek (Hanselmann) werd genoemd die ten doel heeft bestudering en in teamverband toepassing van multidisciplinaire vakkennis en middelen binnen het kader van de residentiële setting ter bevordering van de individuele en sociale ontplooiing van het emotioneel, geestelijk of lichamelijk gestoorde — dan wel gedragsdeviante — kind. Het betreft hier kinderen, die extramuraal, d.w.z. in eigen gezin of substituu- t gezin, onvoldoende kunnen worden geholpen. De residentiële (ortho-)pedagogiek is een nakomertje, dat lange tijd zeer stiefmoederlijk was bedeed en pas de laatste jaren de aandacht krijgt. Alhoewel wij de residentiële pedagogiek kunnen definiëren betekent dat niet dat wij in de praktijk van het werk veel verder zijn dan het verzamelen van informatie betreffende uit de praktijk geboren benaderingswijzen en experimenten. Wij zijn nog in een zoekende fase, die bemoeilijkt wordt door de verwarrende veelheid van uitgangspunten en het gemis aan voldoende richtingge- vende follow-ups en research-gegevens. Daarbij komt dan nog, dat de verande- rende maatschappij-structuur ons telkens met een ander oorzakenspel van deviant gedrag confronteert. Wij kunnen hier niet dieper daarop ingaan en moeten ons beperken tot een bondige samenvatting van de hoofdkenmerken van de residentiële benadering.

Men kan de praktijk herleiden tot een achttal basismodellen van inrichtingspedago- giek nl.:

- 1° het disciplinaire model
- 2° het progressieve model
- 3° het sociaal-pedagogische model
- 4° het psycho-individuele model
- 5° het typologische model
- 6° het eclecticische model
- 7° het familie- of gezinsmodel
- 8° het alternatieve model.

Men kan deze vergelijkend evalueren aan de hand van criteria zoals: opname- en

plaatsingsbeleid, interne beleidsstructuur, communicatiesysteem (vertikaal en hori- zontaal), programma en strategieën, rol en functie van de groepsopvoeder en zijn plaats in het team van specialistische medewerkers, de groepsdynamiek, groeps- grootte, leefklimaat en dagindeling, de rapporten, de gemiddelde verblijfsduur, de aard van de contacten met de ouders, de wisselwerking met de buitenwacht, de onderwijs- en trainingsmogelijkheden, de overgang naar de vrije maatschappij, nazorg, follow-ups en research. Hier verder op in te gaan valt uiteraard buiten het bestek van onze bijdrage.

In onze inrichtingen heeft het *traditionele*, disciplinaire, paternalistische, in wezen repressieve *model* het langst gedomineerd. De benadering was gebaseerd op een reglementaire hiërarchie en een statisch gezagspatroon. De opvoedingsmiddelen waren: gewenning aan orde en regel, het geven van onderwijs en arbeidstraining. Doel was het moduleren van het kind tot een volgzaam en arbeidzame wet- eerbiedende burger. Aanpassen aan het geregementeerde levenspatroon was het wachtwoord. De innerlijke behoeften en noden van het kind kwamen nauwelijks aan de orde. De kritiek bracht terecht naar voren het monotone dagritme, het domineren van de subgroep-moraal, de negatieve invloed van informele leiders (krachtpaters), de verruwing van de medewerkers door het systeem (experiment Stanley Milgram en D. Mantell, 1970) en verder het starre strafbeleid. Bekend is de vernietigende kritiek van Albert Deutsch, Roubaud, Loosli e.a.

De *progressieve benadering* (Schlimmer, Rouvroy, Delormeux) was een soepele variant van het nu versluierde disciplinaire model (repressieve tolerantie). Er wordt een beroep gedaan op de goede wil van de kinderen om tot samenwerking te komen. De progressie bestaat uit de grotere vrijheid, die men geleidelijk in toene- mende mate kan verdienen (gesloten groep, proefgroep, eregroep). In de praktijk bleek echter, dat de verinnerlijking van waarden en normen, die deze benadering — de z.g. „positive enforcement” — beoogde (Eysenck) bij de jeugd lang niet altijd aansloeg. Een voordeel was echter, dat in de promotiegroepen de „Caïd-dominan- tie”, de negatieve subgroep-cultuur en o.a. het zwarte schaap in de groep vrijwel uitgeschakeld werden, maar als ernstig nadeel gold dat relatie-arme jeugdigen, die een vriendje hadden gevonden of een positief contact met een groepsleider dit door zo'n promotie weer kwijt raakten. De benadering was te sterk gericht op prestatie en te weinig op hulpverlening aan het kind wat zijn innerlijke problematiek betreft. Het heeft lang geduurd vóór men besepte, dat de bron van de ontreddering door deze aanpak bij vele jeugdigen onberoerd bleef en dat achter het mom van een gunstig aanpassingsbeeld de onaangepastheid verborgen bleef. Deze benadering, die in West-Europa grote opgang maakte, verliep echter na de tweede wereldoor- log.

Het *sociaal-pedagogisch model* beoogt het betrekken van de jeugdigen bij het opvoedingsproces in en door de gemeenschap. De ik (jeugdige)-wij (gemeen- schap)-relatie is hier middel vóór en doel van de sociale vorming en wordt als enige mogelijkheid beschouwd om de betrokkenen tot meedoen en handelen te motive- ren. Er bestaan allerlei varianten, zoals de ideologisch gebaseerde vorm van Makarenko in de *Maxim Gorki-kolonies*. Een andere vorm is die van W. R. George (Daddy), met zijn *junior republic*-opzet, die als grondmodel gebruikt de Amerikaanse

Constitutie en regeringsvorm. Hier is het parool „nothing without labour”. De Engelsman David Wills noemt zijn toepassing één van „shared responsibility” (gedeelde verantwoordelijkheid). Hij betracht een combinatie van een therapeutisch gerichte individueel-pedagogische benadering met een sociaal-pedagogische (*Barns- en Hawkspurexperimenten* en de *Q-camps*). George is de enige, die opmerkte, dat zijn toepassing alleen kans van slagen had bij de jeugdigen die zich vrijwillig meldden én een bevredigende intelligentie hadden. Een aardig beeld van het sociaalpedagogisch model wordt weergegeven in Howard Jones' *Jeugd in verzet* (1968). In de Nederlandse toepassing in de twintiger jaren (Zandbergen) bleek, dat de participatie van de jongens en meisjes in dit model het levendigst was en het best vormend, als het zogenaamde zelfbestuur geen al te dominerende eigen leiders had, daar anders onder het mom van actieve deelname en levendige discussies de groep meestal zich aan de leiders conformeerde. Overigens werd duidelijk, dat bij verschillende kinderen het zelfbestuur niet aansloeg, daar zij emotioneel te sterk beklemd zaten in hun eigen problematiek. Voor hen bleek een ik-wij-verhouding alleen mogelijk, als er eerst een ik (kind)-ijj lopvoeder of andere volwassene)relatie was gevormd. Bij de ik-therapie had de betrokken therapeut terdege rekening te houden met het groeps-interactieproces wilde zijn cliënt niet in onnodige moeilijkheden geraken. Selectie bij opname bleek noodzakelijk, zelfs als een jeugdige zich vrijwillig meldde.

Een variant is de *therapeutische gemeenschapsbenadering*, zoals die toegepast wordt in Amstelland (Santpoort), de Viersprong (Halsteren), St. Willebrordus (Heiloo) en trouwens ook op Zandwijk (Amersfoort). Uitgangspunt is dat alle therapie interactie is. Men kan intrapsychische integratie en sociale integratie niet van elkaar loskoppelen. Het essentiële is de samenleving als behandelingsfactor en de weinig geprononceerde sociale hiërarchie. Het is een gezamenlijk zoeken naar een oplossing van interne (faal-angst) en tussenpersoonlijke (communicatie- en relatiestoornissen) problematiek. De sociale controle geschiedt door de gemeenschap. Uiteindelijk doel is het kunnen verwerken van frustraties, agressies en het opvoeren van de spanningstolerantie. De zwakke steen blijft de discrepantie van de behandelings situatie en de situatie in het gewone leven.

Het *psycho-individuele model* heeft zijn oorsprong in het werk van August Aichhorn. Hij ging van de opvatting uit, dat men vooral rekening moet houden met de bagage van het opgenomen kind, die bestaat uit psychische traumata, ondergane teleurstellingen, wantrouwen tegen volwassenen dikwijls zich uitend in openlijke of verstuierde agressieve gedragsvormen. De asociale gedragingen vindt hij minder belangrijk, want het gaat er niet om wat het kind doet, doch waarom hij het doet. Wij moeten uitgaan van de achtergrond van zijn problematiek en openstaan voor zijn noden en behoeften. Liefde geven is niet genoeg. Alles moet erop gericht zijn om een ik-gij-relatie op te bouwen, terwijl ook het verblijf in de groep effectief gebruikt moet kunnen worden. Het meest bekend zijn in Nederland het werk en de publicaties van Fritz Redl. Kamp en Schouten verrichtten baanbrekend werk in Zandwijk, dat helaas sinds kort is opgeheven. Gelukkig verschenen over dit werk tal van mededelingen, die een instructief beeld geven van de verschillende aspecten van dit model, zoals teamwork, in-service-training, discussiegroepen, de toepassing

van creatieve activiteiten en de betekenis van de informele interacties. Alles was erop gericht om de jongens hun identiteit te laten beleven en hen te motiveren hun potentiële mogelijkheden te realiseren. Het was één van de weinige tehuizen, waar men de resultaten van een verblijf trachtte te evalueren (Eyer). Overigens is het wat dit betreft wel veelzeggend, dat tot nu toe *Zoekt het Verlorene* te Rotterdam, dat ter gelegenheid van haar veertigjarig jubileum in juni 1951 een onderzoek publiceerde naar het maatschappelijk geslaagd-zijn van haar oud-pupillen, helaas een prijzenswaardige uitzondering bleef, daar de rest der verenigingen voor kinderbescherming uitmuntten in stilzwijgendheid.

Het *typologische model*, dat overigens slecht uit de verf kwam, heeft geen gemeenschappelijk uitgangspunt. In Aniane (Frankrijk) kende men een groepsindeling gebaseerd op fysieke kenmerken (o.a. het musculaire type) en in de meisjesstehuizen van Zetten (Nederland) waren de groepen gebaseerd op een mentaliteitsonderscheiding. Men kende groepen voor de absolutisten, de perfectionisten en relativisten, die elk een dito leidster hadden. Dit model vond weinig navolging; er zijn ook geen publicaties bekend betreffende de resultaten.

Het *eclectische model* erkent de andere modellen, maar niet de uniforme toepassing van een bepaald systeem, want wat voor het ene kind het meest aangewezen is kan voor het andere ongeschikt zijn. Deviant gedrag of andere stoornissen ontstaan meestal door een complex van oorzakelijke factoren, zoals de invloed van de overgangsfase, liefdesverwaarlozing of verwenning, té autoritaire aanpak, milieu- dan wel psychosomatische, cerebrale, cognitieve of emotionele stoornissen. In dit model is de benadering gebaseerd op de kennis van de anamnese en observatie; de behandeling moet gevarieerde hulpmogelijkheden kunnen bieden. Er bestaan allerlei varianten wat de toepassing betreft. Een van de meest geslaagde is Don Boscoville te Montreal, een inrichting voor jeugdige delinquenten. Men vindt hier een scala van benaderingsmogelijkheden, zoals individuele behandeling, een „shared-responsibility”-opzet, discussiegroepen, prestatie- en beoordelingsbesprekingen met de jeugdigen, die daar een actief aandeel in hebben, het gezamenlijk evalueren van de groepsinteracties, het programmeren van onderwijs, arbeid, recreatie en vakanties. Grote aandacht wordt besteed aan het voorbereiden van het ontslag uit de inrichting en het plannen van de nazorg. In Nederland is een van de nieuwste benaderingen het orthopedagogische behandelingstype van de zogenaamde restgroep, zoals weergegeven door Kok in zijn *Struktopathische kinderen*. Een bekend auteur van het eclectische model is Van Spanje. Weinig vermeld, maar zeer de moeite waard is de benadering van Reuven Feuerstein en David Krasilowsky van de „psychopathische jeugd” in het kinderdorp van Aliyah te Israël. Andere bekende vertegenwoordigers zijn Eva Burmeister (V.S.), Maurice Capul en Selosse (Frankrijk) en Beedell en Bridgeland (Engeland).

Overigens moet worden opgemerkt, dat sommige van onze oudste weeshuizen tot de meest progressieve inrichtingen in Nederland behoren, zoals het Burgerweeshuis te Amsterdam, dat thans gefuseerd is met het Diaconieweeshuis aldaar en tegenwoordig agogisch centrum genaamd is. Het is gekenmerkt door de variatie van opvoedingsvormen (tehuizen, gezinshuizen, ambulante behandelingscentrum voor drugverslaafden). Verder kan nog genoemd worden het Schiedamsche weeshuis

zouden kunnen worden ongetwijfeld partiële verbeteringen op zouden leveren zonder echter het euvel op te heffen, dat er steeds een categorie kinderen over zal blijven, waar we geen raad mee weten. In de keten van functioneel onmisbare schakels, zoals: preventieve zorg, gezinsverpleging, gezinshuizen, kostgezinnen, gedifferentieerde inrichtingen, behandelingsstehuizen, nazorg en research, heeft elke schakel zijn eigen onvervangbare plaats.

Door de veelzijdige problematiek, zoals de passieve instelling van het publiek ten aanzien van het werk, de gecompliceerdheid van de „know-how” in de diverse disciplines en de managing-onmacht, is het gevaar zeer groot dat een inspraak zonder inzicht inderdaad gemakkelijk kan leiden tot een uitspraak zonder uitzicht en men door de bomen het bos niet meer ziet, verdwalend in overloze discussies „hearings”, e.d.

Eén ding staat vast, het veld is meer in beweging dan ooit tevoren. Wat nu de inrichtingen, tehuizen e.d. betreft, zullen deze zelfs, als de gemeenschap zijn tekorten inzake het jeugdwelzijnsbeleid inziet, altijd de laatste reservoires blijven. Nu zijn het dan de „dumping-grounds”, waar de kritiek fors tegenaan schopt, maar eens zullen zij kunnen worden de echte sociaal-pedagogische behandelingscentra, waarvoor echter primair nodig is, dat de gemeenschap actief medewerkt door de kwalitatieve peilverhoging van het werk en de herplaatsing van de jeugdigen in de maatschappij krachtig te bevorderen. Wat dit betreft praat men te veel en doet men te weinig.

Het welslagen van een jeugdwelzijnsbeleid is mede afhankelijk van een coördinerend regelen van de huidige onoverzichtelijke veelheid van extra- en intramurale hulpverleningsinstanties en het instellen van een nationaal onderzoek- en research-centrum. Dit moet echter niet alleen de wetenschappelijke belangen dienen, doch voortdurend contact onderhouden met het veld om daardoor dienstbaar te kunnen zijn aan de verbetering van het praktijkwerk. Een oude melodie, die echter altijd nieuw blijft. Reeds in 1940 hoorden wij overigens al dit geluid. Ons werk zal ten allen tijde een met op-en-neer-gaande schommelingen verloopend ontwikkelingsproces blijven van een moeizaam streven om tot een betere synchronisatie te komen van externe en interne hulpverlening in een democratische gemeenschap. Laten wij ons er steeds van bewust zijn dat „la critique est aisée, mais l'art est difficile”. Wij dienen kritisch ingesteld te blijven, maar ons gevoel van onbehaaglijkheid kan alleen dan tot constructieve resultaten stimuleren, als we onvermoed zoekend, experimenterend, evaluerend, plannend en bouwend verder gaan ter bevordering van het welzijn van onze kinderen.